

Meir Aron Goldschmidt

Formidlende fortællinger – M.A. Goldschmidts forfatterskab

Fra midten til slutningen af det 19. århundrede skrev journalist og forfatter Meïr Aron Goldschmidt en række jødiske fortællinger. I disse fortællinger beskriver han den udvikling og emanciperingsproces, der fandt sted blandt jøderne i hans levetid, og han præsenterer de religiøse dilemmaer, som mange vesteuropæiske jøder stod overfor. Med de jødiske fortællinger indskriver Goldschmidt sig i en international litteratur og giver et enestående indblik i en udvikling og debat blandt Vesteuropas jøder i det 19. århundrede.

Af Cecilie S. Schrøder Simonsen

Goldschmidts forfatterskab udspillede sig i anden halvdel af det 19. århundrede fra debutromanen *En Jøde* i 1845 til det sidste værk, *Fortællinger og Virkelighedsbilleder* (1883), som blev udgivet fire år inden hans død. Men Goldschmidts levetid spænder over en længere periode, som omfatter størstedelen af 1800-tallet. Han blev født i begyndelsen af århundredet i 1819 og døde i slutningen af det i 1887. I løbet af hans levetid undergik det religiøse og politiske landskab både i Danmark og i nabolandene store forandringer. Som journalist, men også som forfatter havde Goldschmidt en politisk og religiøs interesse i udviklingen. Det var derfor ikke kun i sit journalistiske virke, at han tog stilling og gav udtryk for sine holdninger til samtidens udvikling, men også i sit skønlitterære.

Goldschmidts debutroman, *En Jøde*, blev netop skrevet på baggrund af en politisk samtale med kritiker P.L. Møller (1814-1865). Her kritiserede han den danske stats særbehandling af jøderne, hvortil P.L. Møller svarede: ”Med saadanne Følelser skriver man en Roman”¹. Goldschmidt fulgte P.L. Møllers opfordring og begyndte og endte sit forfatterskab med jødiske fortællinger. Inden for denne ramme udfoldede Goldschmidt sig skønlitterært på mange forskellige måder og om mange forskellige forhold, og kun en del af forfatterskabet omhandler jøder. Af denne del skal her nævnes forfatterskabets begyndelse med debutromanen *En Jøde*, midten af forfatterskabet, eventyrromanen *Ravnen* i 1867, og forfatterskabets afslutning, ghettofortællingerne, der primært blev skrevet i perioden fra 1868-1883.

I dette tidsrum undergik både forfatteren, forfatter-skabet og vesteuropæiske jøder en udvikling.

Goldschmidts debutroman fortæller historien om jøden Jacob Bendixen, som splittes mellem jøde- dommen og kristendommen. *Ravnen* blev udgivet tyve år efter og introducerer den skrutryggede jøde Simon Levi, som i modsætning til Jacob Bendixen ikke vakler i sin jødiske tro trods sine kristne om- givelser. I de mellemliggende år har Goldschmidt udviklet sit politiske og religiøse verdenssyn, hvilket bliver tydeligt gennem de to romaners forskellige religiøse budskaber. Denne udvikling er til en vis grad centreret omkring Goldschmidts udlandsrej- ser, hvoraf den første fandt sted i årene 1846-1847.

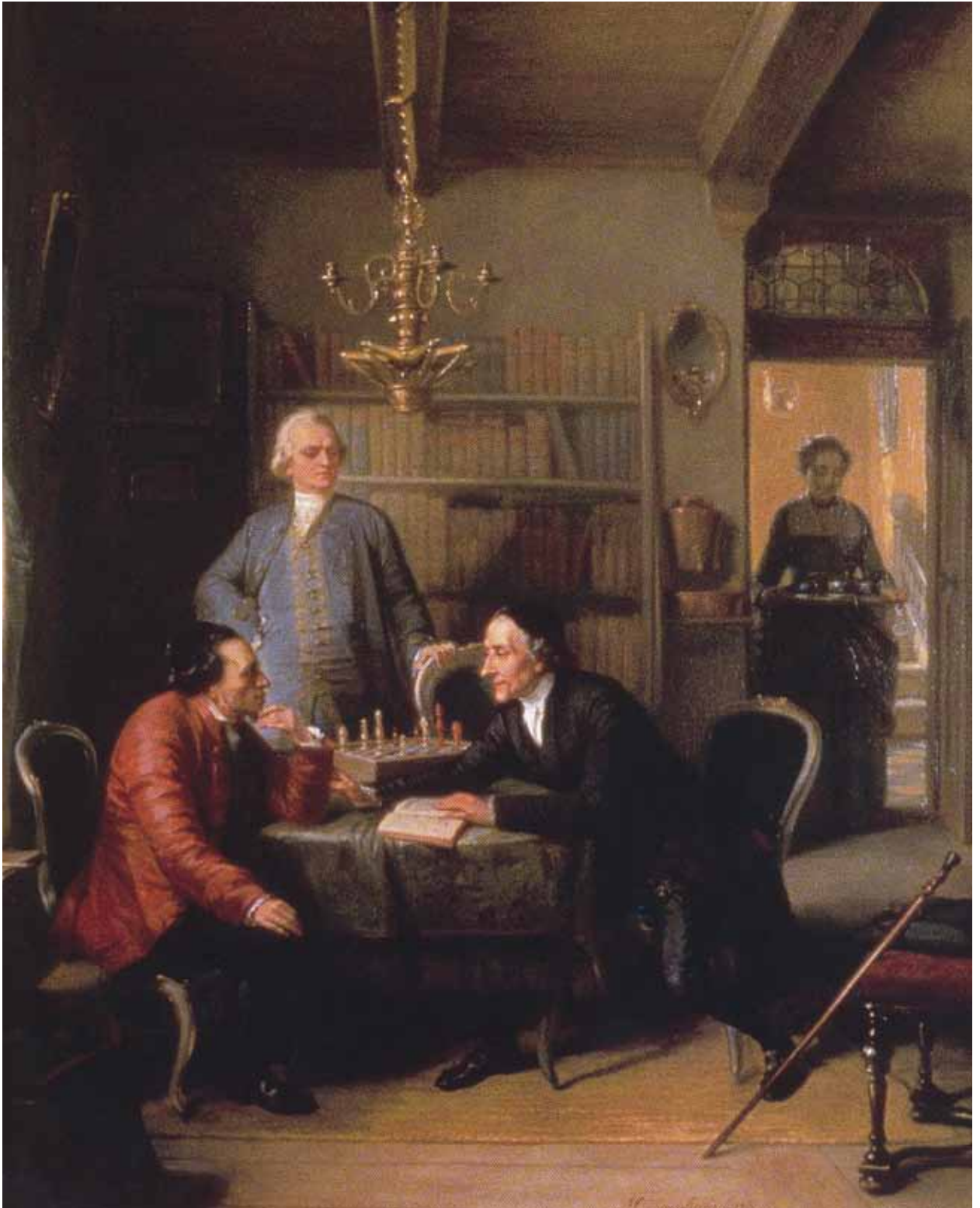
Goldschmidt var en af de mest berejste forfattere i sin tid, som allerede inden sin første længereva- rende rejse viste, at han havde blikket rettet mod udlandet og den udvikling, der her fandt sted. På sine rejser blev han påvirket af denne udvikling og bragte nye tanker og idéer med sig hjem til Dan- mark. Idéerne udfoldede han i sit forfatterskab, og i de jødiske fortællinger er det især tydeligt, at hans værker var et bidrag til en større international debat omkring jødernes emancipering.

Udland og udvikling

Da Goldschmidt i 1846 tog på sin første længere- varende udlandsrejse, var det med en trang til at udvikle og forny sig under fremmede luftlag. Han rejste umiddelbart efter et uheldigt sammenstød med filosof Søren Kierkegaard og en efterfølgende afvikling af sit satiriske ugeblad *Corsaren* (1840-1846). Resultatet blev en rejse, der forgrenede sig i to: en indre og en ydre rejse. Den ydre rejse gik gennem Tyskland, Italien og Schweiz, mens den indre figurativt gik gennem en række politiske og religiøse landskaber, hvorigennem Goldschmidt blev inspireret og udviklede sit eget politiske og re- ligiøse verdenssyn.

Goldschmidts første og sidste station på rejsen var Tyskland. Her mødte han et land stadig påvirket af emanciperings tanker og idéer affødt af Junirevolu- tionen i nabolandets hovedstad Paris i 1830. Revo- lutionen medførte en folkelig opstand flere steder i landet, hvor tyske regenter blev tvunget til at afgive deres magt, men også jøderne oplevede en udvik- ling i frigørelsens tegn. Efter Napoleonskrigene op- levede jøderne flere steder i Europa, men særligt i Tyskland, national modstand, som efter 1830 blev vendt til medgang, da talsmænd som tysk-jødiske Gabriel Riesser (1806-1863) og Heinrich Heine (1797-1856) talte for politisk og juridisk ligestil- ling blandt jøder og kristne. Riesser var politiker og advokat og argumenterede juridisk for jødernes emancipering. Heine konverterede derimod til kri- stendommen i 1825 i håb om en karriere inden for den akademiske verden. Med en lov udelukkede Preussen i 1822 jøder fra akademiske stillinger, og Heine konverterede derfor, men vedblev at forsvare jødernes rettigheder. Reaktionen på Junirevolu- tionen begrænsede sig dog ikke kun til en politisk ud- vikling og ændring, men også en religiøs. Inspireret af blandt andet den tyske teolog David Friedrich Strauss' værk *Das Leben Jesu* fra 1835 bevægede re- ligion sig i retning af et mere frisindet og spirituelt anliggende.

Allerede inden sin rejse gjorde Goldschmidt sig med *En Jøde* til fortæller for politisk og juridisk ligestil- ling, og han blev derfor begejstret over den folkelige opstand og politiske udvikling i Tyskland. Men den religiøse udvikling kunne han ikke tilslutte sig. I sine breve gav han udtryk for en fortsat tro på de jø- diske traditioner og ritualer i modsætning til det re- ligiøse frisind, han mødte blandt litterære selskaber i Tyskland. Goldschmidt tvivlede ikke på sin Gud, men behandlede sin religion og religiøse spørgsmål med stor respekt og overholdt dets regler og love. Han mente, at denne standhaftighed netop skyld- tes de jødiske regler og ritualer, og han fremhævede de jødiske love som det, der adskilte jødedommen fra kristendommen og hans synspunkt fra de tyske

Moritz Daniel Oppenheim: Lavater og Lessing hos Moses Mendelsohn, 1856.

Moritz Daniel Oppenheim: Chederen – Den jødiske Grundskole, 1878.

frisindede. Goldschmidt ønskede således udvikling og emanciperings, men ikke på bekostning af sin religion.

Fra Tyskland rejste Goldschmidt videre mod Italien, hvor han for første gang oplevede den italienske hovedstad, hvis politiske historie længe havde været genstand for hans fascination. Den romerske republik interesserede Goldschmidt allerede i skoletiden, og i *Corsaren* benyttede han sig af muligheden for at videreformidle sin republikanske politik. Alligevel var det først i Schweiz, han så denne republikanske politik udlevet. Opholdet i Schweiz fik derfor stor betydning for Goldschmidts syn på emanciperings, fordi han her oplevede et frit folk med en fri religion.

Goldschmidt ankom til Genève i den schweiziske frihedsbevægelses sidste fase. Forinden havde Schweiz oplevet en revolutionær periode i lighed med Tysklands. Her begyndte den dog allerede inden Junirevolutionen i Frankrig med blandt andet udvidelser af valgretten. Efter 1830 vandt demokratiet stærkt frem, og da Goldschmidt ankom til landet, kunne folkeforsamlinger vælge provisoriske regeringer til at udarbejde nye konstitutioner. I Bern oplevede han den nye regerings arbejdsform på nært hold, da han overværede et offentligt regeringsmøde, og han blev inspireret af måden, de forhandlede på. Under forhandlingerne blev der talt på både tysk og fransk, og her gik det op for Goldschmidt, at der var noget stærkere end nationalitet, der kunne forene et folk. Troen på og kam-

pen for det schweiziske folks emanciperingsdrømme havde forenet folket på tværs af klasser, sprog og religion. I Schweiz så Goldschmidt altså både sine republikanske og religiøse emanciperingsdrømme udlevet i en statsform, hvor det nationale og religiøse spørgsmål var underordnet et højere mål.

Forinden var Goldschmidt i Tyskland kommet til den erkendelse, at de jødiske love og traditioner havde stor betydning for hans forståelse af jødedommen, og i Schweiz oplevede han derefter, hvordan denne erkendelse kunne forenes med politisk udvikling. Fra sin udlandsrejse hjemtog Goldschmidt således både en forstærket tro på sin jødiske religion og en politisk vision om, hvordan han kunne forene denne religion med sin nation.

Argumenter fra det forrige århundrede

Med Schweiz som forbillede mente Goldschmidt, at religion burde være underordnet nation, være staten uvedkommende og i stedet være et personligt anliggende for hver enkelt. Det var ikke et nyt og revolutionerende argument i emanciperingsdebatten, men et argument, som filosof Moses Mendelssohn (1729-1786) havde fremsat allerede i århundredet forinden Goldschmidt. Og ikke kun på dette punkt var der enighed mellem de to jøder, som levede næsten et århundrede forskudt fra hinanden. Mendelssohn vægtede ligesom Goldschmidt betydningen af de jødiske love og traditioner. Flere af Goldschmidts politiske og religiøse holdninger til den jødiske emanciperingsdrømme er således sammenlignelige med Mendelssohns.

Mendelssohns mission var at integrere det jødiske folk med det tyske. Han oversatte den hebraiske *Torah* til tysk i et håb om, at flere jøder ville kommunikere med den tyske ikke-jødiske omverden. Inspireret af filosof og forfatter Gotthold Ephraim Lessing skrev Mendelssohn flere teologiske studier omkring skabelsen og Guds eksistens. Inspirationen var gensidig, og i 1779 udgav Lessing et af

1700-tallets vigtigste toleranceværker, *Nathan der Weise*, hvori han bebudede verdensreligionernes forsoning gennem næstekærlighed og religiøs tolerance. Forinden havde Lessings stykke *Die Juden* (1749) introduceret europæere for den første positive skildring af jøder skrevet af en ikke-jøde. Mendelssohn anså *Nathan der Weise* for kronen på Lessings livsværk. Da Lessing imidlertid i 1780 udgav sit mest betydningsfulde teologiske værk, *Die Erziehung des Menschengeschlechts*, blev Mendelssohn tvunget til at afvise Lessings filosofi. Lessing fremsatte idéen om, at hver ny generation besidder en højere religiøs sandhed end den forrige, og at *Det Gamle Testamente* således er en grundbog, som efterfølges af *Det Nye Testamente*, og som med tiden også vil blive overgået – en idé, der er ødelæggende for Torahs vedvarende værdi og dermed for jødedommen. Med Lessings anskuelse kom jødedommen til at fremstå forældet, hvorfor hans filosofi var i strid med Mendelssohns tro, og her ophørte deres hidtidige overensstemmelse.

I 1783 udgav Mendelssohn værket *Jerusalem*, hvori han forklarede, hvorfor den jødiske religion er særlig og på den måde også, hvorfor han aldrig ville kunne tilslutte sig Lessings idé. Her argumenterede Mendelssohn for, at hverken stat eller kirke har ret til at pålægge noget individ dets religiøse overbevisning, samt at dét, der adskiller jødedommen fra andre religioner, er dets love. Han hævdede, at ethvert menneske har en medfødt evne til at opdage Guds eksistens, forsyn og det hinsides. Men jødedommen er enestående anderledes end andre religioner, fordi den indeholder en åbenbaret lov. Disse love er eviggyldige og blev givet til Guds udvalgte folk med det formål at gøre Israel til en præstelig nation. Derfor er jødedommen særlig, og det bør jøderne stræbe efter at fastholde, argumenterede Mendelssohn, og det gentog Goldschmidt i midten af det efterfølgende århundrede.

Ved at fremhæve de jødiske love som særlige for jødedommen fastholdt Mendelssohn noget ortodokst. Han ønskede religiøs emanciperingsdrømme og mente, at jø-

derne burde tage del i den ikke-jødiske omverden, men han ville ikke kompromittere de jødiske love i lighed med Goldschmidt. Mendelssohn mente ikke, at en integrering med den kristne omverden og sekulær viden behøvede at medføre hverken reformering eller reducere af jødedommen. Det var især dette synspunkt, Goldschmidt blev inspireret af, og i sin jødiske skønlitteratur indtog han en lignende stilling over for den jødiske emancipering.

Fælles frygt for assimilering

Mendelssohn gav udtryk for sin frygt for assimilering allerede ved de første emanciperingsinitiativer i Tyskland. Reformer i 1770'erne, 1780'erne og igen i 1830'erne forbedrede de tyske jøders forhold, men stillede dem samtidig i et dilemma. Den langsomme indlemmelse i den tyske omverden, gennem tilpasning af tysk sprog, tradition og lovgivning, efterlod den jødiske tro en tam rolle. De jødiske tilhængere af Haskalah ville løse problemet gennem en transformation af den jødiske bevidsthed ved at besvare spørgsmålet om, hvorvidt jødedommen var en religion eller en nationalitet. For dem var jødedommen en religion, som skulle kunne tilpasse sig den nye generation af jøder, hvis liv ikke længere var sammenknyttet med deres religiøse overbevisning. Goldschmidt mente derimod ligesom Mendelssohn, at en tilpasning til og indlemmelse i den omkringliggende verden ikke nødvendigvis behøvede at medføre en ændring eller reducere af den jødiske tro. Med sin litterære karakter Simon Levi præsenterede Goldschmidt netop en jøde, som formåede at tilpasse sig sine kristne omgivelser gennem sprog, lovgivning og profession, men som samtidig fastholdt en stærk jødisk tro.

De forbedrende reformer i slutningen af det attende århundrede gav altså ikke anledning til glæde hos Mendelssohn, men til bekymring. Kejser Josef II's toleranceedikt i 1782 gav jøderne i Wien frihed i erhverv med handel og industri, ret til at bosætte sig uden for jødiske kvarterer og lov til at sende deres

børn i skole eller selv oprette skole. Men Mendelssohn frygtede, at der bag budskabet om tolerance lå en skjult agenda om assimilering og konvertering.

I sit banebrydende værk *The Transformation of German Jewry, 1780-1840* (1987) lægger historiker David Sorkin særlig vægt på Mendelssohns betydning for jødisk emancipering. Han analyserer de tyske jøders udvikling mod emancipering fra slutningen af det attende århundrede til midten af det nittende, og han når den konklusion, at den politiske emancipering, som tillod jøderne indlemmelse i den tyske omverden, indeholdt en uundgåelig assimilering, der medførte et tab af det jødiske. I Sorkins øjne havde Mendelssohn altså god grund til bekymring. Sorkin deler denne assimilering op i to former, nationalistens og den religiøses assimilering. Nationalisten definerede jøden i modsætning til tyskeren, hvorfor jøderne reagerede ved at benægte en jødisk nationalitet, politik og kultur. Den religiøse derimod definerede jøden i modsætning til den kristne, hvorfor jøderne så benægtede deres religion enten ved at tilpasse den de kristne standarder eller ved helt at give afkald på den. Uanset formen for assimilering var emanciperingen lig med selvfornægtelse og en opgivelse af det jødiske. Sorkins konklusion er radikal, men også rammende, fordi han med både de nationales og de religiøses syn på jøderne berører selve kernen i tidens emanciperingsdebat. Nationens opståen og oplysningstidens videnskab skabte en række nye fællesskaber, som jøderne blev ekskluderet fra.

Også sociolog Zygmunt Bauman berører dette modsætningsforhold i den jødiske emancipering, når han i *Modernity and Ambivalence* (1991) analyserer assimileringens betydning i forbindelse med de tyske jøder. Gennem en undersøgelse af ordet assimileringens oprindelse når han frem til, at alene dets oprindelse varsler intolerance over for forskelligheder. Bauman konstaterer derfor, at assimilering er en krigserklæring mod semantisk tvetydighed. Det er et krav om et entydigt valg, enten eller, som Mendelssohn frygtede.

Moritz Daniel Oppenheim: Shabbaten begynder, 1865.

Bag det attende århundredes toleranceidéer gemte sig således et krav om jødernes religiøse udvikling, mens der bag emanciperingsidéerne lå et skjult ønske om jødernes konvertering, som Sorkin også konkluderer.

Mendelssohn og Goldschmidt frygtede begge jødernes assimilering, og de formidlede denne frygt på forskellig vis i hvert deres århundrede. Goldschmidts frygt kommer tydeligst til udtryk i *En Jøde*, hvor hovedkarakteren Jacob Bendixen splittes mellem kristendommen og jødedommen. Herigenem kritiserede Goldschmidt sin samtids tvetydige tolerancebegreb og ligestillingspolitik. Han viste, hvordan den jødiske emancipering kunne give anledning til religiøs splittelse, og så gav han udtryk for sin frygt for, at emanciperingen ville føre til en reducering af religionens betydning.

Emancipering eller assimilering

Baggrunden for udgivelsen af *En Jøde* i 1845 skal findes i Goldschmidts politiske og journalistiske engagement. Et centralt formål med værket var at sætte spørgsmålstejn ved den jødiske emancipering, der var i gang på Goldschmidts tid. Emanciperingen foregik gradvist og var allerede begyndt i det forrige århundrede med frihedstanker om jøderne og blandt jøderne. Inspireret af omverdenens fokus på frihed og fornyelse ønskede unge vesteuropæiske jøder en fornyelse eller reformering af religionen, og parallelt med den eksterne emancipering af jøderne blandt kristne opstod der en intern debat blandt jøderne om religionens udvikling. De reformerende jøder ønskede fornyelse og integrering med omverdenen blandt andet gennem en verdslig uddannelse som supplement til den religiøse. De hævdede, at tilegnelsen af de moralske og etiske forudsætninger for den religiøse lære finder sted gennem sekulær viden. Det resulterede i et brud med de ortodokse jøder, og jøderne delte sig derfor i to grupper bestående af reformerende og ortodokse jøder. De re-

formerende jøder bestod af en lille gruppe af velhavende jøder, som fordrede et brud med den jødiske isolering og en reformering af jødedommen gennem uddannelse, mens majoriteten, de ortodokse jøder, forsvarede den traditionelle jødedom, den daværende praktiserede jødedom med overholdelse af jødiske love og traditioner.

I slutningen af det 18. århundrede og begyndelsen af det 19. århundrede begyndte emanciperingstankerne at føre til politiske og juridiske tiltag mod jødisk ligestilling. Med Frihedsbrevet i 1814 indførtes i Danmark en række ligestillende tiltag, og selvom den litterære og korporlige jødefejde medførte folkelig modstand, fik det ikke konsekvenser for Frihedsbrevets politiske og juridiske tiltag. Ligesom i Tyskland oplevede de danske jøder fremgang i 1830'erne, og blot fire år efter udgivelsen af Goldschmidts debutroman indførtes med Grundloven religionsfrihed i Danmark. Emanciperings fremgang var en sejr især for de reformerende jøder, der ønskede en fornyelse og integrering med deres kristne omgivelser.

Ligesom Mendelssohn var Goldschmidt imidlertid skeptisk over for emanciperingstiltagene, og han frygtede, at de ville føre til assimilering og reduktion af jødedommens betydning. Derfor skrev han allerede inden Grundlovens indførelse fortællingen om Jacob Bendixen, der splittes mellem jødedommen og kristendommen som en konsekvens af hans langsomme integrering med den kristne omverden. Goldschmidts debutroman er altså ikke blot en beskrivelse af jøders liv, men også et udtryk for hans holdning til jødernes emancipering.

En assimileret jøde

I *En Jøde* viser Goldschmidt, hvordan den jødiske emancipering kan føre til religiøs konflikt på individplan gennem Jacob Bendixens religiøse udvikling.

Jacob Bendixen vokser op i et ortodoks jødisk miljø, men sendes til København for at uddanne sig, og her bliver han mødt med og præget af tidens religiøse strømninger. Ved mødet med disse mister han sit religiøse ståsted, og hans søgen efter et nyt forbliver en forgæves jagt efter religiøs mening. Han forlader den ortodokse tro, men kan ikke tilslutte sig en ny retning, og det efterlader Jacob Bendixen i et religiøst vakuum med en manglende handlekraft. Han befinder sig konstant i et grænseland, snart hældende til den ortodokse tro, snart til den reformerende og den kristne. Han ender med at tilslutte sig den ortodokse tro, ikke af eget valg, men fordi hans omgivelser træffer valget for ham, og han af mangel på handlekraft lader sig indordne. Alligevel viser slutningen på romanen, at Jacob Bendixen på sine sidste dage fortsat er splittet. Goldschmidt skrev også senere i selvbiografien *Livs Erindringer og Resultater* (1877), at romanen indeholder en uorden, ”den formedelst hin Slutning blev i højere Forstand uretfærdig, præget af en Uordenstro”.² På denne måde bliver romanen et poetisk stridsskrift, med Goldschmidts ord, der gennem sin uorden viser nogle af de trusler, vesteuropæiske jøder stod over for med den jødiske emanciperung.

Karaktererne tegnes skarpt op med det formål at fremhæve deres forskelle. Goldschmidt lader altså de ortodokse jøder fremstå stærkt ortodokse ved, at de eksempelvis er meget pengebevidste, temperamentsfulde eller uforstående over for yngre jøders uddannelse. Hermed tydeliggør han forskellen mellem en ny generation og en ældre generation af jøder, mellem reformerende og ortodokse.

De stærke karakterer får forfatter Jørgen Gustava Brandt til at give denne kritik af *En Jøde*: ”Der er da også i denne romandebut som i andre skrifter af den unge Goldschmidt en vis overdrivelse i koloritten, en forkærlighed for at krydre beretningen med eksotiske jødiske vendinger, noget melodramatisk selvhævdende i anlægget, en generaliserende persontegning”.³ Her overser Gustava Brandt, at dette netop er Goldschmidts hensigt, fordi hans karak-

terer ikke skal ses som selvstændige individer, men som repræsentanter for en religiøs retning. I romanen lader Goldschmidt flere gange en kritisk bemærkning falde om sin tids tolerancefilosofi. Han lader forskellige karakterer bruge ordet ”tolerance” for så i samme nu at give udtryk for det modsatte. Han viser ordets modstridende betydning, når det f.eks. lyder gennem karakteren tante Mathilde:

*”Jeg er ikke intolerant. Det generer mig slet ikke, at Mennesket er Jøde; det er heller ikke for hans evige Saligheds Skyld, at jeg vil have ham døbt; men, siden han har forlovet sig med en christen Pige, bør han ogsaa høre til de Christne.”*⁴

Her viser Goldschmidt sin frygt for, at der bag emanciperungens politik og tolerancepåberåbelse ligger et ønske om jødernes assimilering og konvertering. Tante Mathilde mener ikke, at hun er intolerant, men konstaterer i forlængelse heraf, at vil Jacob Bendixen omgås de kristne, må han også konvertere til kristendommen. Denne kløft mellem ordets betydning i teori og i praksis påpeger Goldschmidt flere gange i romanen.

Heller ikke de reformerende jøders dannelsesfilosofi går Goldschmidts kritiske pen forbi. Jacob Bendixen sendes til København for at uddanne sig, og det er denne uddannelse, der får ham til at sætte spørgsmålstegn ved jødedommen og anlægge et videnskabeligt og materielt syn på sin religion frem for et åndeligt og religiøst. En vigtig pointe hos Goldschmidt er her, at Jacob Bendixen selv gennem sin dannelse udvikler dette syn på sin religion. Han bliver ikke tvunget eller overbevist af sin kristne rektor eller de kristne elever, han er omgivet af, men når denne overbevisning gennem videnskabelig dannelse. Denne dannelse resulterer i et brud mellem Jacob Bendixen og hans ortodokse familie, og gennem resten af romanen forbliver han usikker på religionens betydning og splittet mellem trosretninger.

I romanen viser Goldschmidt sin frygt for, at de reformerende jøders dannelsesfilosofi vil føre til religions splittelse og som yderste konsekvens assimilering. Goldschmidt ønskede både uddannelse og oplysning, men ikke på bekostning af jødedommen. Ligesom Mendelssohn mente han ikke, at religion var en hindring for uddannelse og oplysning, hvorfor religion ikke bør stå i baggrunden for videnskaben.

En Jøde er en politisk nedbrydning af emanciperings bagvedliggende idéer og begreber og af de reformerende jøders dannelsesideal. Begge dele, frygtede Goldschmidt, ville føre til en reducere af jødedommens betydning og til jødernes assimilering i den kristne omverden. Den senere roman *Ravnen* havde derimod et helt andet formål, og her opbyggede Goldschmidt et nyt politisk system, baseret på de republikanske principper, han oplevede i Schweiz.

En lykkeravn i en lykkeroman

Goldschmidts eventyrroman *Ravnen* udkom i 1867 og havde en helt anden positiv klang end debutromanen. Den omhandler tre betydningsløse brødre, som tager kampen op mod en betydningsfuld skurk og vinder slaget med en lykkeravn. Det eventyrlige handlingsforløb faldt i god jord i efterkrigstiden, hvor Danmark restituerede sig efter tabet af Slesvig og Holsten i 1864. Selv anvender Goldschmidt fortællingen til at videreformidle den republikanske statsform, og han sætter to streger under romanens grundidé, når den som afsluttende pointe i romanen tydeligt udtales af en af karaktererne, ”Fornemhed er at leve i en Idees Tjeneste”.

I romanen opbygger de tre brødre en fabrik, hvis hovedprincip er, at enhver arbejder får andel i fabrikkens udbytte og bliver medejer. Goldschmidt overfører her sine politiske idéer om ligestilling på tværs af religion, klasse og stilling til familiens fabrik i romanen. Gennem samarbejde og ligestilling opbygges der en udbytterig fabrik for alle medvir-

kende. Goldschmidts politiske vision er, at folket gennem samarbejde på trods af religiøse forskelle og klasseskel kan være fælles om nationen som en højere idé. Det viser han gennem familiefabrikken i romanen.

Med den republikanske statsform som sit politiske ideal kan det ikke undre, at Goldschmidt langtfra var tilfreds med den grundlov, der blev indført i 1849. Grundloven indførte religionsfrihed, men ikke religionslighed. Den kristne kirke havde fortsat fortrinsret grundet dens definition i Grundloven som Den Danske Folkekirke, hvilket betød, at staten skulle understøtte Folkekirken. Med Grundloven blev religion altså ikke underordnet nationen, som Goldschmidt så i Schweiz, men en del af definitionen på den. Hos Goldschmidt kunne friheden desuden ikke bestemmes gennem juridiske erklæringer, men gennem folkets egen frihedsbevidsthed. Denne, mente han, skulle opnås gennem uddannelse og oplysning. Fordi regeringen deklarerede religionsfrihed, betød det altså ikke, at der i praksis var det. Det kunne jødernes modgang og antisemitismens fremkomst i slutningen af århundredet bekræfte Goldschmidts påstand om.

I *Ravnen* præsenterer Goldschmidt et politisk alternativ, som i modsætning til Grundloven underordner religion i definitionen på nation. Nationen, repræsenteret i romanen ved familiefabrikken, er i stedet en højere idé, som samler folket på tværs af religion og klasse, og som på denne måde indfører den lighed, Grundloven tilsidesætter.

I romanen præsenterer Goldschmidt samtidig karakteren Simon Levi, som figurerer i flere af Goldschmidts jødiske fortællinger, men som får liv første gang i *Ravnen*. Simon Levi skildres som en ortodoks jøde, hvis stilling som kommissionær peger i retning af den vandrende jøde. Han bevæger sig i kristne omgivelser og taler dansk, men bruger hebraiske ord og udtryk som en bestyrkelse af sin tro eller for at markere forskellen mellem ham og den kristne omverden. Det giver ham et særpræg og

Moritz Daniel Oppenheim: Brylluppet, 1861.

en individualisme, som adskiller sig fra de jødiske karakterer, Goldschmidt har fremstillet i *En Jøde*. Selvom han beskrives som ortodoks jøde, er Simon Levi ikke en repræsentant for den ortodokse jødiske trosretning i *Ravnen*, men blot en repræsentant for jødedommen blandt ellers kristne karakterer. Han befinder sig gennem det meste af romanen blandt de øvrige kristne karakterer, men vakler på intet tidspunkt i sin tro. I modsætning til Jacob Bendixen er han en harmonisk karakter, der trives i både den omkringliggende kristne verden og i den jødiske. Men Goldschmidt påpeger samtidig et skel mellem de to religiøse verdener, karakteren færdes i. Simon Levi forener ikke de to tilværelser, han lever i, men holder dem adskilt fra hinanden, og i *Ravnen* løser Goldschmidt derfor stadig ikke det religiøse dilemma, han har præsenteret med Jacob Bendixen i *En Jøde*.

Sidst i romanen bliver Simon Levi i overført betydning fortællingens lykkeravn, som forsyner de tre brødre med det afgørende kort mod romanens skurk og vinder dem familiefabrikken. Ravnen får på denne måde en positiv klang i modsætning til *En Jødes* negative. Goldschmidts sidste skønlitterære fortællinger, ghettofortællingerne, indeholder begge dele, når Goldschmidt giver et varmt portræt af de ortodokse jøder, der i slutningen af 1800-tallet blev færre og færre af.

En hyldest til en forsvindende tid og tro

Goldschmidt afsluttede sit forfatterskab med en række ghettofortællinger, som indeholder nogle af de fineste beskrivelser og lovprisninger af den jødiske religion. De er på mange måder en hyldest til det ortodokse ghettomiljø og omhandler derfor næsten udelukkende ortodokse jøder, som befinder sig i jødiske omgivelser. Novellerne *Maser* (1868), *Avrohmche Nattergal* (1871), *Levi* og *Ibald* (1883) og *Mendel Hertz* (1883) beskriver jøder, der lever en stilfærdig tilværelse under jævne kår i jødiske

omgivelser. I flere af disse noveller indkapsler han på få linjer essensen af det ortodokse jødiske miljø, som når han i *Maser* beskriver Simon Levis hjem:

*”Simon Levi sad en Fredag Aften i sin lille, tarvelige Stue og nød efter Ugens Slid Sabbathens Hellighed i dybeste Fred. Efter Gudstjenesten havde han med sin Søster Gidel spist en god Suppe og Steg, derpaa sagt Takkebønnen og sunget et Par af Davids Psalmer.”*⁶

Religionen er i højsædet og skildres som rigdommen i de ellers fattige omgivelser. I ghettofortællingerne formidler Goldschmidt sin respekt for og glæde over sin religion.

Når Goldschmidt genintroducerede Simon Levi i ghettofortællingerne er han ikke længere blot en repræsentant for jødedommen, som i *Ravnen*, men for den ortodokse jødedom. Her har Goldschmidt igen et politisk budskab med karakteren i lighed med karaktererne i *En Jøde*. Både i *Maser*, men især i den senere novelle *Levi* og *Ibald* konfronteres Simon Levi med sin ortodokse tro som en forældet tro. Og i *Levi* og *Ibald* udtaler Simon Levi selv Goldschmidts anke med fortællingen: *”Gjennem en anden Jøde levede han et Sekund med i den store Verden, hvorfra han var udelukket; men – hvor blev Jødedommen af? Hvad Ret havde han selv til at leve?”*⁷ Der er ikke længere plads til den ortodokse jøde, der som resultat er ved at forsvinde. Det understregede Goldschmidt ved at lade karakteren Simon Levi dø i fortællingens slutning.

Med *Levi* og *Ibald* gav Goldschmidt en skarp kritik af religiøs intolerance. Gennem Simon Levis forløb beskrev Goldschmidt i overført betydning de slag, den ortodokse jødedom må udholde, og hvordan den ortodokse jøde langsomt var ved at forsvinde som en konsekvens af jødernes udvikling. På den måde blev Goldschmidts ghettofortællinger en hyldest til en tid og en tro, han frygtede var ved at forsvinde.

Ghettofortællingerne kan ses som en reaktion på de reformerende tiltag, både interne og eksterne, der fornyede den jødiske religion i løbet af århundredet. Derfor opstod ghettogenren samtidigt blandt flere vesteuropæiske jøder, som i lighed med Goldschmidt skrev ghettofortællinger om det ortodokse jødiske miljø.

Litteraturprofessor og goldschmidtforsker Kenneth Ober sporer genrens oprindelse til Goldschmidts debutroman, som han mener er inspirationskilden for ghettofortællingerne af tysk-jødiske Aron David Bernstein (1812-1884) og Leopold Kompert (1822-1886), der ellers har været anset som ophavs-mændene bag genren. Bernstein og Kompert blev bekendt med *En Jøde* gennem Goldschmidts rejser i Tyskland, og der kan foretages flere sammenligninger mellem Goldschmidts skønlitteratur og deres. Hos Kompert især er de tematiske ligheder mange. Ligesom Goldschmidt skildrer Kompert også den stille jødiske tilværelse, hvor familie og tradition er i centrum, og fortællingerne er gennemgående optimistiske. Han bagatelliserer ghettolivets elendighed, mens Goldschmidt i stedet foretager en humoristisk, til tider komisk, skildring af de ortodokse jøder og deres omgivelser. Komperts fortællinger er skrevet på tysk med henvisninger til hebraisk og jiddisch, til jødiske ritualer og traditioner ligesom hos Goldschmidt. Om Kompert har været inspireret af Goldschmidt eller omvendt, er vanskeligt at afgøre. Hos Ober er der ingen tvivl om, at Goldschmidt har haft lige så stor betydning i udlandet som i Danmark, og Komperts første ghettofortælling *Aus dem Ghetto. Erzählungen* (1848) udkom også tre år efter *En Jøde*. Med et brev fra Goldschmidt til hans søster Ragnhild i 1848 viser Ober, at Kompert har læst Goldschmidts debutroman. Altså har Kompert været inspireret af Goldschmidts stil i *En Jøde* i arbejdet med sine ghettofortællinger. Det samme mener Ober at kunne påvise med Bernstein, som traf Goldschmidt i Berlin i 1850. Dette møde beskrev Goldschmidt i sin dagbog, hvor han også skrev, at Bernstein var bekendt med *En Jøde*. Ober konkluderer derfor, at Kompert, Bernstein og de

efterfølgende forfattere til denne genre i virkeligheden er litterære efterkommere af Goldschmidt, som leverede inspirationen til genren første gang i *En Jøde* i 1845.

Et vigtigt princip, som ikke kun Bernstein og Kompert, men også andre ghettofortællere synes at have adopteret fra Goldschmidt, er hans brug af jiddische og hebraiske udtryk i teksten, som han oversætter i noter eller parenteser. Og fælles for stort set alle de ghettofortællinger, der skrives af flere vesteuropæiske jøder især i slutningen af det 19. århundrede, er, at de udelukkende omhandler jøder eller jødiske forhold og er skrevet på et sprog talt af ikke-jødiske majoriteter, i Goldschmidts tilfælde dansk, mens Bernstein og Komperts fortællingerne er skrevet på tysk. Fortællingerne er dedikeret til det ortodokse jødiske miljø som en måde at minde eftertiden om en svunden tid på.

Goldschmidts jødiske ghettofortællinger indeholder alle den samme varme og respekt for den jødiske religion og en kærlig komik over de ortodokse karakterer. Den skarpe tone, hvormed han udtrykker kritik af den jødiske emanciperings i *En Jøde*, forvandler sig i *Ravnen* til en opstemt klang, der formidler en politisk opbygning og ideologi, og slutter i ghettofortællingerne med at være en stille stemme, som besynger den jødiske religion, der i mellemtiden har undergået en udvikling. Debutromanen blev udgivet i en tid, hvor jødedommen stadig var under udvikling, mens det sidste, han skrev, blev udgivet i en tid, hvor jødedommen havde udviklet sig og fået ny betydning. Det vidner indholdet i ghettofortællingerne om, som på en gang fremhæver den ortodokse jøde, men samtidig lader vide, at hans tid er ved at være forbi.

Indblik og udblik – en kosmopolitisk jøde

Goldschmidts jødiske fortællinger er således et indblik i vesteuropæiske jøders udvikling i det nittende

århundrede. I *En Jøde* vokser Jacob Bendixen op i starten af århundredet med jødefejde og religiøs særbehandling, og romanen udtrykker en kritik af emanciperingsens identitetsproblematiske effekt og en frygt for religiøs reducering. Fortællingen i *Ravnen* foregår i midten af århundredet omkring Grundlovens indførelse og viser en politisk ideologi, som i modsætning til Grundloven underordner religion i definitionen af nation. Afslutningsvis viderefremidler ghettofortællingerne i slutningen af århundredet den ortodokse levevis, velvidende om at den er ved at forsvinde.

Parallelt med jødernes udvikling undergik Goldschmidts forfatterskab også en udvikling. Med kritikken i sin skønlitterære debut viste han, hvordan udviklingen ikke burde gå, når hovedkarakteren Jacob Bendixen ender med at gå til grunde i splittelse mellem kristendom og jødedom. I *Ravnen* demonstrerede han dernæst, hvilken retning han mente, udviklingen i stedet burde tage med den republikanske statsform. Og til sidst erkendte han med ghettofortællingerne, hvordan det faktisk var gået, og gav et portræt af de ortodokse jøder, som der blev færre og færre af.

Tidligt viste Goldschmidt, at han havde blikket rettet udad mod det omkringliggende samfund og mod Danmarks europæiske nabolande. Sit kendskab til og indblik i sin europæiske samtid anvendte han til, gennem sin skønlitteratur, at indføre danskerne i den internationale problemstilling, som vesteuropæiske jøder stod over for med den jødiske emanciperings ved at skulle forene deres nye position i den omkringliggende verden med deres religiøse overbevisning. På denne måde gav Goldschmidt sit bidrag til den jødiske emanciperingsdebat og udtrykte sin holdning til samme. Han var fortæller for uddannelse og oplysning, men mente ikke, at det burde opnås på bekostning af den jødiske religion.

Med de jødiske fortællinger blev Goldschmidt en kosmopolitisk forfatter af lige så stor betydning for dansk som for international litteraturhistorie. Hans

skønlitteratur blev begyndelsen på en international jødisk litteratur, hvor jødiske forfattere skrev ghettofortællinger for at viderefremde jødernes levevis til den kristne omverden og for at bevare jødernes ritualer, traditioner og levemåde. *En Jøde* var samtidig det første danske skønlitterære værk, der berettede om jøder fortalt af en jøde, og debutromanen og hans øvrige jødiske fortællinger kom på den måde til at bane vejen for Henri Nathansen, Poul Levin, Louis Levy og andre dansk-jødiske forfattere, som senere i større eller mindre omfang omtalte deres jødiske baggrunde i deres forfatterskab.

Goldschmidts jødiske fortællinger er et kosmopolitisk indblik i et personligt syn på den jødiske emanciperings og et indblik i en jødisk problemstilling og en udvikling, der fandt sted blandt vesteuropæiske jøder i hans levetid.

Moritz Daniel Oppenheim (1800-1882)

Moritz Daniel Oppenheim betegnes som den første jødiske maler i moderne tid. Han var født i Frankfurt am Main, og mens mange andre jødiske kunstnere og intellektuelle valgte at konvertere til kristendommen, så fastholdt Oppenheim sin tro og dyrkede det jødiske tema i sine malerier.

Han blev udnævnt til professor og blev i midten af 1800-tallet den førende jødiske kunstner, der også malede sine jødiske samtidige som Ludwig Börne og andre. Hans maleri af en jødisk soldat, der vender hjem, er et klassisk tysk værk, og hans mange malerier af jødisk liv i Tyskland har nok genremaleriets karakter, men hæver sig op over det banale. Ikke mindst hans kvindeportrætter er forrygende gode.

LITTERATUR

- Bach, Tine (2004), *Exodus*, Forlaget Spring, 1. udg.
- Bauman, Zygmunt (1991), *Modernity and Ambivalence*, Polity Press, 1. udg.
- Blüdnikow, Bent (1984), "Den lange vandring til borgerlig ligestilling i 1814" i *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, Udgivet af Selskabet for Dansk Jødisk Historie i anledning af 300-året for grundlæggelsen af Mosaisk Troessamfund, C. A. Reitzels Forlag, 1. udg.
- Brandt, Jørgen Gustava (1963), "Efterskrift" i Aron Meïr Goldschmidt, *Ravnen*, Gyldendal, 1. udg.
- Brandt, Jørgen Gustava (1986), "Efterskrift" i Aron Meïr Goldschmidt, *En Jøde*, Gyldendalske Boghandel, 1. udg.
- Brøndsted, Mogens (1967), *Goldschmidts Fortællekunst*, Gyldendal, 1. udg.
- Christensen, Merete og Brita Syskind (1984), "De danske jøders livsvilkår 1814-1905" i *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, Udgivet af Selskabet for Dansk Jødisk Historie i anledning af 300-året for grundlæggelsen af Mosaisk Troessamfund, C. A. Reitzels Forlag, 1. udg.
- Goldschmidt, Aron Meïr (1877), *Livs Erindringer og Resultater*, bind I-II, Gyldendalske Boghandel, 1. udg.
- Goldschmidt, Aron Meïr (1910), Udvalgte Skrifter: *Romaner, Fortællinger og Skildringer, Sjette Bind*, Gyldendalske Boghandel, 1. udg.
- Goldschmidt, Aron Meïr (1963), *Ravnen*, Gyldendal, 1. udg.
- Goldschmidt, Aron Meïr (1968), *En Jøde*, Gyldendals Trane-klassikere, 1. udg.
- Goldschmidt, Aron Meïr (1994), *Noveller og andre fortællinger*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab/ Borgen, 1. udg.
- Kruse-Blinkenberg, Lars (1998), *Jøden Simon Levi i M. Goldschmidts roman Ravnen – en religionshistorisk studie*, Københavns Universitet
- Kruse-Blinkenberg, Lars (2000), *Assimilationens (u)mulighed – en religionshistorisk skitse*, C. A. Reitzels Forlag, 1. udg.
- Kyrre, Hans (1919), *M. Goldschmidt*, H. Hagerups Forlag, 1. udg.
- Lausten, Martin Schwarz (1998), *Kirkehistorie. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden*, Forlaget Anis, 1. udg.
- Lausten, Martin Schwarz (2005), *Frie jøder? – Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra Frihedsbrevet 1814 til Grundloven 1849*, Forlaget Anis, 1. udg.
- Lausten, Martin Schwarz (2007), *Folkekirken og jøderne – Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra 1849 til begyndelse af det 20. århundrede*, Forlaget Anis, 1. udg.
- Manniche, Jens Chr. (1984), "Jødisk indsats i dansk politik og presse" i *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, Udgivet af Selskabet for Dansk Jødisk Historie i anledning af 300-året for grundlæggelsen af Mosaisk Troessamfund, C.A. Reitzels Forlag, 1. udg.
- Ober, Kenneth H. (1991), "Meïr Goldschmidt og den tysk-jødiske ghetto-fortælling" i *Rambam. Tidsskrift for Jødisk Kultur og Forskning*, nr. 1.
- Ober, Kenneth H. (1995), "Henri Nathansens gæld til Meïr Goldschmidt" i *Rambam. Tidsskrift for Jødisk Kultur og Forskning*, nr. 4.
- Sorkin, David (1987), *The transformation of German Jewry, 1780-1840*, Oxford University Press, 1. udg.
- Wamberg, Niels Birger (1984), "Dansk-jødisk digtning og dansk digtning om jødisk skæbne" i *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, Udgivet af Selskabet for Dansk Jødisk Historie i anledning af 300-året for grundlæggelsen af Mosaisk Troessamfund, C. A. Reitzels Forlag, 1. udg.
- Wentzel, Knud (1968), "Udvikling og påvirkning. Goldschmidts vej fra korsar til skriftklog" i *Kritik*, nr. 10.

NOTER

- ¹ Goldschmidt, 1910: 203.
- ² Goldschmidt, 1910: 203.
- ³ Gustava Brandt, 1986: 311.
- ⁴ Goldschmidt, 1968: 190.
- ⁵ Goldschmidt, 1963: 253.
- ⁶ Goldschmidt, 1994: 223.
- ⁷ Goldschmidt, 1994: 270.